

Dzmitry Monich

Narodowe Muzeum Sztuki Republiki Białoruś

„Pozwolenie na zniszczenie”. Losy kolekcji Wileńskiego Muzeum Białoruskiego im. Iwana Łuckiewicza w muzeach Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej¹

W 2021 roku obchodzono stulecie utworzenia Wileńskiego Muzeum Białoruskiego im. Iwana Łuckiewicza [Віленскі беларускі музей імя Івана Луцкевіча]. Z tej okazji zorganizowano wystawę poświęconą historii muzeum i dziejom jego kolekcji. W trakcie przygotowań przeprowadzono kwerendę w zbiorach muzeów białoruskich, do których trafiły zabytki z kolekcji Muzeum Białoruskiego im. Iwana Łuckiewicza po likwidacji placówki. Okazało się, że duża część obiektów uległa zniszczeniu, a wykreślanie ich z ksiąg inwentarzowych oraz dalsza eliminacja odbywały się za zgodą Ministerstwa Kultury Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (BSRR) na podstawie postanowień komisji eksperckich. Działania te przebiegały od lat 50. do 80. XX wieku. Konieczność podejmowania takich decyzji i ich obiektywizm budzą dzisiaj wątpliwości. Celem niniejszego artykułu jest próba zrekonstruowania losów kolekcji, która znalazła się na terenie Białorusi. Przeprowadzono ją na podstawie dostępnych dokumentów archiwalnych.

*

Wileńskie Muzeum Białoruskie im. Iwana Łuckiewicza (oficjalna nazwa zgodnie ze statutem: Wileńskie Historyczno-Etnograficzne Muzeum Białoruskie im. Iwana Łuckiewicza) rozpoczęło swoją działalność w 1921 roku. Mieściło się w budynku byłego klasztoru bazylianów przy ulicy

¹ Tekst w autorskim tłumaczeniu z języka białoruskiego.

Ostrobramskiej 9. Podstawę kolekcji stanowiły prywatne zbiory antyków, biblioteka i archiwum Iwana Łuckiewicza [Іван Луцкевіч]² — białoruskiego działacza politycznego i społecznego. Gromadził je przez całe życie [Луцкевіч 1933] — od okresu nauki w gimnazjum aż do śmierci³. Tworząc swoją kolekcję, szukał przede wszystkim przedmiotów, które pozwoliłyby na badanie kultury materialnej i duchowej narodu białoruskiego, jego sztuki i historii. Celem Łuckiewicza było stworzenie podstaw do powstania niepodległego państwa białoruskiego. Sprawie tej poświęcił wszystkie swoje siły i środki. Warto dodać, że okres tuż przed uzyskaniem oczekiwanej niepodległości cechował z jednej strony aktywny ruch społeczno-polityczny, polegający na utworzeniu partii Białoruska Socjalistyczna Hramada [Беларуская Сацыялістычная Грамада], udziale w wiecach polityczne, nawiązywaniu relacji z przywódcami ruchów narodowych krajów wchodzących w skład Imperium Rosyjskiego, organizowaniu towarzystw wzajemnej pomocy i wspieraniu ofiar I wojny światowej, z drugiej zaś działalność kulturalno-oświatowa, m.in. zakładanie, zarządzanie i wsparcie finansowe wydawnictw i redakcji gazet, tworzenie białoruskich szkół podstawowych i gimnazjów, organizacja kursów doskonalenia nauczycieli. Działalność Łuckiewicza w tej drugiej sferze odzwierciedla zbiór antyków, któremu poświęcił ostatnie lata życia. Kolekcjonerstwo było prawdziwą jego pasją; jak pisze we wspomnieniach Juliana Witan-Dubiejkauskaja [Юліяна Вітан-Дубейкаўская], mógł pozostać bez kolacji, a za ostatnie pieniądze — zamiast jedzenia — kupić antyk lub zabytkowy dokument do swojej kolekcji [Вітан-Дубейкаўская 1994: 44]. Majątek Łuckiewicza składał się zatem z okazjonalnych zakupów oraz środków finansowych pozyskanych ze sprzedaży tych obiektów, które nie były dlań interesujące lub bezpośrednio związane z białoruską historią i kulturą [Вітан-

² Iwan Łuckiewicz urodził się 28 maja (9 czerwca) 1881 roku w mieście Szawle, w rodzinie Jana Bolesława i Zofii Łuckiewiczów. Podczas chrztu otrzymał imię Jan Herman, ale używał zmienionej formy imienia — Iwan. Uczył się w gimnazjum w Lipawie i Mińsku, studiował prawo i archeologię w Sankt Petersburgu, a tę ostatnią również w Wiedniu. Włączył się w działalność polityczną i społeczną; razem z młodszym bratem — Antonem tworzył białoruski ruch narodowy. Z tego m.in. powodu musiał się przenieść z Mińska do Wilna, gdzie angażował się w życie ośrodka białoruskiego i kontynuował działalność polityczną i niepodległościową [więcej patrz: Бядуля 1920].

³ Iwan Łuckiewicz zmarł 20 sierpnia 1919 roku w Zakopanem. Przyjechał tu, aby leczyć zaawansowaną gruźlicę, której nabawił się w carskim więzieniu. Został pochowany na Nowym Cmentarzu Na Palenicy w Zakopanem, a 18 maja 1991 roku — symbolicznie na Rossie w Wilnie (obok równie symbolicznie pochowanego brata Antona, który zmarł w stalinowskim gułagu).

Дубейкаўская 1994: 44]. Kupował za nie nowe przedmioty. Restaurował obiekty, które tego wymagały, a następnie te, które miały zostać, włączał do zbioru tysięcy innych przechowywanych w mieszkaniu oraz redakcji gazety „Nasza Niwa” [„Наша Ніва”].

Powstanie, działalność i likwidacja Wileńskiego Muzeum Białoruskiego im. Iwana Łuckiewicza

W 1918 roku Iwan Łuckiewicz przekazał Białoruskiemu Towarzystwu Naukowemu [Беларускае навуковае таварыства]⁴ całą swoją kolekcję oraz bibliotekę i archiwum z przesłaniem, aby zorganizowało białoruskie muzeum publiczne w Wilnie. Tak więc głównym zadaniem Towarzystwa stało się znalezienie miejsca, gdzie byłoby możliwe zaprezentowanie wszystkich eksponatów. Poszukiwania trwały trzy lata i ostatecznie w 1921 roku zbiór zabytków przeniesiono do dawnego klasztoru bazylianów. Był to początek dziejów muzeum, które nazwano imieniem Iwana Łuckiewicza, upamiętniając w ten sposób twórcę muzealnej kolekcji [Шутовіч 1995: 33]. Organizacja muzeum i jego dalsza działalność była możliwa dzięki staraniom brata Iwana, Antona Łuckiewicza [Антон Луцкевіч], który został pierwszym dyrektorem placówki. To stanowisko zajmował do 1939 roku.

Muzeum stało się prawdziwym centrum białoruskiego życia kulturalnego Wileńszczyzny i Białorusi Zachodniej. Pełniło także funkcję instytucji naukowej, której zadaniem była obiektywna interpretacja białoruskiej historii i uzasadnianie praw Białorusinów do dziedzictwa Wielkiego Księstwa Litewskiego⁵. W latach 30. XX wieku, kiedy zamknięto większość organizacji białoruskich, jego działalność rozszerzono na sferę społeczną i wówczas stało się również ośrodkiem pamięci narodowej.

Białoruskie Towarzystwo Naukowe zorganizowało proces inwentaryzacji zbiorów muzeum i uzupełniania ich poprzez zakup lub w ramach darowizn. Powiększenie liczby eksponatów posuwało się powoli, co wiązało się z brakiem wystarczających środków finansowych⁶. Według raportu dyrek-

⁴ Białoruskie Towarzystwo Naukowe powstało w 1918 roku w Wilnie z inicjatywy inteligencji białoruskiej skupionej wokół Wacława Iwanowskiego [Вацлаў Іваноўскі] i Iwana Łuckiewicza. Prowadziło działalność na polu literatury, sztuki, językoznawstwa, historii i muzealnictwa. Działo do 1939 roku, w 1942 roku próbowano wznowić jego działalność w Mińsku, ale bez powodzenia.

⁵ ВРА-МЛіС, Ф. 518, воп. 1, спр. 1012, арк. 3: Л.А. Луцкевіч, *Да гісторыі Беларускага музея імя Ів. Луцкевіча ў Вільні*, 1978. Warto dodać, że był to tekst w języku białoruskim.

⁶ W latach 1931–1938 Białoruskie Towarzystwo Naukowe i muzeum (jako jego część) utrzymywały się jedynie z prywatnych darowizn i niewielkiej pomocy finansowej państwa.

tora placówki, Antona Łuckiewicza, na dzień 1 stycznia 1937 roku kolekcja liczyła 4228 pozycji, z czego na ekspozycji stałej pokazano 1511 obiektów, a w magazynach znajdowało się ich 2711; z kolei biblioteka posiadała 10555 tomów [Лабачэўская 1995: 117]. Ostatni dyrektor muzeum, Janka Szutowicz [Янка Шутовіч], zanotował, że pierwsza księga inwentarzowa muzeum zawierała 4978 pozycji, co odpowiadało 6422 przedmiotom, druga zaś 4443 pozycje. Osobna księga inwentarzowa była poświęcona sfragistyce i numizmatyce — zawierała około 3000 pozycji. W bibliotece było 15000 woluminów⁷. Dziś bardzo trudno wytłumaczyć różnicę w danych przekazanych przez pierwszego i ostatniego dyrektora. Można tylko przypuszczać, że z powodu małej liczby pracowników⁸ proces inwentaryzacji postępował powoli i nigdy nie został ukończony. Nie da się również oddzielnie określić liczby przedmiotów pochodzących z prywatnej kolekcji Iwana Łuckiewicza i pozyskanych w wyniku starań muzeum.

Aktywny okres działalności Muzeum Białoruskiego im. Iwana Łuckiewicza przypada na lata 1921–1939. W dniu 19 września 1939 roku do Wilna wkroczyły wojska radzieckie, a 30 września aresztowano dyrektora Antona Łuckiewicza. Kolejne lata to okres zmian ustroju społeczno-politycznego oraz powtarzających się prób zamknięcia muzeum, odebrania budynku i nacjonalizacji jego zbiorów przez administrację litewską (1939–1941), niemiecką (1941–1944) i radziecką (1944–1945) [Іванова 2022]. W 1941 roku władze BSRR zainteresowały się zbiorami muzeum⁹ i wysłały do Wilna delegację w celu negocjacji warunków przejęcia kolekcji. Konsultacje białorusko-litewskie przebiegały w sprzyjającej atmosferze, osiągnięto nawet ustne porozumienie w sprawie przeniesienia muzeum do Mińska [Скалабан 2004b: 13-14], ale wówczas do tego nie doszło. Wywozowi obiektów muzealnych, archiwum i biblioteki na Białoruś sprzeciwili się naukowcy litewscy [Іванова 2022].

Dyskusję na temat lokalizacji muzeum ponownie rozpoczęto pod koniec 1944 roku, po wyzwoleniu Wilna spod okupacji niemieckiej. Mimo odezwy władz białoruskich do litewskich i kolejnych wizyt delegacji białoruskich w celu omówienia warunków przekazania zbiorów do Mińska

⁷ ВРАМЛІС, Ф. 518, воп. 1, спр. 1018, арк. 9: Я. Шутовіч, *Незабыўная скарбніца. Артыкул пра Беларускі музей імя Івана Луцкевіча ў г. Вільні*, 1971. Tekst w języku białoruskim.

⁸ We wspomnianym (patrz przyp. 6) okresie państwowego wsparcia finansowego (1931–1938) muzeum zatrudniało pięciu pracowników, którzy otrzymywali pensję, a białoruscy studenci udzielali pomocy jako wolontariusze.

⁹ Kierownictwo BSRR rozpatrywało możliwość przeniesienia całego muzeum do Mińska.

sprawa pozostawała otwarta. Wreszcie 24 listopada 1944 roku odbyło się pierwsze posiedzenie komisji likwidacyjnej¹⁰ obradującej nad kwestią zamknięcia Wileńskiego Muzeum Białoruskiego im. Iwana Łuckiewicza. Komisja postanowiła podzielić cały zbiór na cztery części: 1) eksponaty związane z historią narodu litewskiego; 2) eksponaty związane z historią narodu białoruskiego; 3) eksponaty związane z historią narodu litewskiego i białoruskiego; 4) eksponaty niemające nic wspólnego z historią ludu litewskiego czy białoruskiego. Wszystkie obiekty należące do pierwszej i czwartej grupy pozostały na Litwie, ich duplikaty miały być po części przekazane na Białoruś. Eksponaty z drugiej grupy miały być przetransportowane na Białoruś, a niektóre duplikaty pozostać na Litwie. Przy podziale eksponatów trzeciej grupy kierowano się następującą zasadą: dla której republiki związkowej (lub narodu) dany przedmiot miał większą wartość naukową, artystyczną, historyczną, kulturową lub inną, w tej miał pozostać [Шутовіч 1995: 40].

Według wspomnień ostatniego dyrektora, Jana Szutowicza, w chwili likwidacji zbiory muzeum liczyły ponad 50 000 eksponatów i ponad 25 000 tomów książek¹¹ — są to obecnie jedyne dostępne dane liczbowe, które pozwalają w przybliżeniu określić wielkość zbiorów. Na Litwie pozostały 32 562 obiekty muzealne, w tym historyczne (8564), etnograficzne (2441) i znaleziska archeologiczne (1120), oraz 20 278 woluminów ze zbiorów bibliotecznych [Іванова 2022]. Natomiast Białorusi przekazano 10 321 obiektów muzealnych¹². Należy podkreślić, że inwentaryzacja Wileńskiego Muzeum Białoruskiego im. Iwana Łuckiewicza nie została ukończona przed jego likwidacją. Nie wiadomo również, jaki system ewidencji obiektów i ich opisu naukowego był używany przez pracowników. Dlatego powyższe dane są bardzo niepewne i pozwalają jedynie w sposób zbliżony pokazać podział ilościowy kolekcji między Litwę i Białoruś — odpowiednio 75% do 25%.

¹⁰ Komisja składała się wyłącznie z Litwinów: przewodniczącą była Michalina Meškauskienė, zastępczyni komisarza edukacji, członkami — dr hab. nauk historycznych Albinas Daukša-Paškevičius, przedstawiciel Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Litwy oraz dr nauk Karolis Mekas, dyrektor Muzeum Akademii Sztuk Pięknych Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Ani przedstawiciele BSRR, ani białoruskiej społeczności w Wilnie nie weszli w skład tej komisji.

¹¹ ВРАМЛіS, Ф. 518, воп. 1, спр. 1018, арк. 10: Я. Шутовіч, “Незабыўная скарбніца”. Артыкул пра Беларускі музей імя Івана Луцкевіча ў г. Вільні”, 1971. Warto dodać, że był to tekst w języku białoruskim.

¹² Liczba ta została wymieniona w dokumentach z 1952 roku przez Simę Dworkiną [Сіма Дворкіна], kustosz zbiorów Białoruskiego Państwowego Muzeum Wielkiej Wojny Ojczyźnianej.

Zniszczenie kolekcji Wileńskiego Muzeum Białoruskiego im. Iwana Łuckiewicza w muzeach BSSR

W drugiej połowie 1945 roku obiekty przeznaczone do przekazania BSRR przetransportowano z Wilna do Mińska. Stały się częścią zbiorów Białoruskiego Państwowego Muzeum Historii Wielkiej Wojny Ojczyźnianej [Беларускі дзяржаўны музей гісторыі Вялікай Айчыннай вайны]. Proces ich inwentaryzacji był przewlekły: zaraz po otrzymaniu opisano tylko najcenniejsze eksponaty, cztery lata później kolejną część, ostatecznie jedna czwarta przekazanych obiektów pozostała niezainwentaryzowana [Іванова 2022]. W 1952 roku inspekcja Ministerstwa Kontroli Państwowej BSRR podała, że w magazynach Muzeum Historii Wielkiej Wojny Ojczyźnianej znajdują się nieopisane przedmioty z Muzeum im. Iwana Łuckiewicza w Wilnie. Komisja z ministerstwa nakazała dokończyć proces inwentaryzacji eksponatów oraz zniszczyć rzeczy o niskiej wartości (stare ubrania, buty), które nie pasowały do kolekcji muzealnej [Скалабан 2004a: 13-14]. Był to początek „dozwolonego niszczenia” zbiorów Wileńskiego Muzeum Białoruskiego im. Iwana Łuckiewicza w muzeach Białorusi.

Innym ważnym rezultatem wspomnianej kontroli ministerialnej z 1952 roku było rozpoczęcie procesu przekazywania obiektów. I tak część eksponatów z kolekcji Muzeum im. Iwana Łuckiewicza trafiło do zbiorów Państwowego Muzeum Sztuki BSRR [Дзяржаўны мастацкі музей БССР]¹³, a część otrzymali do dyspozycji organizatorzy Muzeum Historyczno-Krajoznawczego BSSR [Беларускі дзяржаўны гісторыка-краязнаўчы музей]¹⁴. Można przypuszczać, że kryteria podziału wynikały z profilu tematycznego obydwu muzeów: malarstwo, rzeźbę i grafikę skierowano do Państwowego Muzeum Sztuki BSRR, a zbiory etnograficzne, numizmatyczne, banistyczne¹⁵ i archeologiczne — do Muzeum Historyczno-Krajoznawczego. Były jednak przedmioty, takie jak: obrazy, rysunki i rzeźby nieprofesjonalnych artystów, które z powodu techniki wykonania trafiły do Muzeum Histo-

¹³ Obecnie to Narodowe Muzeum Sztuki Republiki Białoruś [Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь].

¹⁴ Oficjalne otwarcie Muzeum Historyczno-Krajoznawczego BSRR (obecnie Narodowe Muzeum Historyczne Republiki Białoruś [Нацыянальны гістарычны музей Рэспублікі Беларусь]) odbyło się w 1967 roku.

¹⁵ *Banistyka* (biał. *баністыка*, fr. *bonistique*) to dział numizmatyki, zajmujący się badaniem papierowych znaków pieniężnych oraz banknotów. Ta subdyscyplina funkcjonuje w białoruskiej przestrzeni kulturowo-językowej pod nazwą *banistyka* od początku XX wieku, z kolei w języku polskim nazywana jest *notafilia*.

ryczno-Krajoznawczego, mimo że powinny do Państwowego Muzeum Sztuki. Zdarzały się też przypadki ponownego przekazania eksponatów: najpierw z Muzeum Historii Wielkiej Wojny Ojczyźnianej do Muzeum Historyczno-Krajoznawczego, a następnie z niego do Państwowego Muzeum Sztuki — lub odwrotnie.

Kolejna tura inwentaryzacji i dalszego niszczenia obiektów ze zbiorów Wileńskiego Muzeum Białoruskiego im. Iwana Łuckiewicza przypadła na lata 60. XX wieku. Ministerstwo Kultury BSRR udzieliło zgody¹⁶ kierownikowi grupy organizującej Muzeum Historyczno-Krajoznawcze na wykreślenie z księgi inwentarzowej i tym samym zniszczenie 30 eksponatów, które zgodnie z ówczesną oceną nie miały wartości muzealnej i historyczno-artystycznej. Ministerstwo Kultury wydało zezwolenie na podstawie decyzji komisji, w skład której weszli muzealnicy. W dokumencie napisano:

Obecny akt¹⁷ opiera się [...] na tym, że oglądaliśmy w zbiorach Muzeum historyczno-krajoznawczego przedmioty wykonane z drewna (spis obiektów w załączeniu). Wyniki przeprowadzonej ekspertyzy wykazały, że przedmioty te nie mają wartości muzealnej, historycznej i artystycznej; są to obiekty o niedbałym rzemiośle, najgorszego stanu zachowania (uszkodzone przez szkodniki) i niskiej jakości. Na tej podstawie uważamy, że dalsze ich przechowywanie w muzeum jest bezcelowe. Przedmioty te zostały pozyskane z Białoruskiego Państwowego Muzeum Historii Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, do którego przesłano je w 1945 roku z Wileńskiego Muzeum Historycznego¹⁸.

Okazało się, że przedmioty przeznaczone do spisania na straty pochodzą z Muzeum im. Iwana Łuckiewicza (23 eksponaty), ale także z przedwojennej kolekcji Państwowego Muzeum Białoruskiego [Беларускі дзяржаўны музей] (7 eksponatów). Wykonane były z drewna¹⁹ i stanowiły zabytki sztuki sakralnej. Było to rzeźby ukrzyżowanego Jezusa Chrystusa i Chrystusa Zmartwychwstałego oraz figury aniołów. Warto przypomnieć, że eksponaty te zostały przekazane organizatorom Muzeum Historyczno-Krajoznawczego

¹⁶ ANMHRB, Pozwolenie Ministerstwa Kultury BSRR nr 153 z 5.04.1960 r. w odpowiedzi na pismo kierownika grupy organizacyjnej ds. utworzenia Białoruskiego Państwowego Muzeum Historyczno-Krajoznawczego nr 53 z 20.02.1960 r.

¹⁷ ANMHRB, Akt nienumerowany z 13.02.1960 r.

¹⁸ W dokumentach inwentarzowych Białoruskiego Państwowego Muzeum Wielkiej Wojny Ojczyźnianej Wileńskie Muzeum Białoruskie im. Iwana Łuckiewicza jest określone jako Wileńskie Muzeum Historyczne [ANMHRB, Akt nienumerowany z 13.02.1960 r.].

¹⁹ Z wyjątkiem jednej japońskiej figurki gipsowej.

jeszcze w 1957 roku²⁰ (22 obiekty) i w 1960 roku²¹ (7 obiektów²²). Do czasu decyzji o wykreśleniu ich ze zbiorów muzealnych nie zostały wpisane do ksiąg inwentarzowych tego muzeum z nowymi numerami inwentarzowymi²³. Najdziwniejsze w tej historii jest to, że 11 obiektów (8 z Muzeum im. Iwana Łuckiewicza i 3 z przedwojennej kolekcji Białoruskiego Muzeum Państwowego), które miały zostać wówczas zniszczone, pojawiło się później w kolekcji Państwowego Muzeum Sztuki. W dokumentacji muzealnej z 1974 roku znajduje się akt ich przyjęcia, w którym odnotowano:

My, niżej podpisani, [...] sporządziliśmy prawomocny akt przyjęcia do zbiorów P[aństwowego] M[uzeum] S[ztuki] BSRR rzeźb drewnianych. Wymienione poniżej eksponaty zostały wywiezione wcześniej przez przedwojenne ekspedycje muzeum, były zniszczone przez szkodniki, a przyjęcie ich do zbiorów stanowiło zagrożenie dla całej kolekcji. Aktualnie zostały odrestaurowane przez konserwatorów i mogą zostać włączone do zbiorów²⁴.

Należy zaznaczyć, że rzeźby te mają numery inwentarzowe Muzeum Historii Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, Muzeum im. Iwana Łuckiewicza i Białoruskiego Muzeum Państwowego, co oznacza, iż nie mogą pochodzić z przedwojennej kolekcji Państwowego Muzeum Sztuki, o czym mowa w dokumencie. Natomiast numery inwentarzowe obiektów, ich wielkość i opis odpowiadają eksponatom wykreślonym ze zbiorów Muzeum Historyczno-Krajoznawczego w 1960 roku. Fakt przyjęcia do zbiorów Państwowego Muzeum Sztuki rzeźb z błędną adnotacją określającą ich pochodzenie nie jest przypadkowy. Rzecz w tym, że wśród sygnatariuszy ekspertyzy dotyczącej celowości wyrejestrowania eksponatów ze zbiorów Muzeum Historyczno-Krajoznawczego i następnie aktu włączenia obiektów do zbiorów Państwowego Muzeum Sztuki powtarzają się te same osoby — Piotr

²⁰ ANMHRB, Akt wydania nr 559 z 2.04.1957 r. z Białoruskiego Państwowego Muzeum Historii Wielkiej Wojny Ojczyźnianej grupie organizacyjnej ds. utworzenia Muzeum Historyczno-Krajoznawczego BSRR.

²¹ ANMHRB, Akt wydania nr 322 z 20.01.1960 r. z Białoruskiego Państwowego Muzeum Historii Wielkiej Wojny Ojczyźnianej grupie organizacyjnej ds. utworzenia Muzeum Historyczno-Krajoznawczego BSRR.

²² Akt przekazania jednego przedmiotu — japońskiej figurki nr 3189 — nie został odnaleziony.

²³ Muzeum Historyczno-Krajoznawcze BSRR rozpoczęło działalność w 1967 roku, ale jego księgi inwentarzowe zaczęto przygotowywać w Białoruskim Państwowym Muzeum Historii Wielkiej Wojny Ojczyźnianej od 1952 roku.

²⁴ ANMSRB, Akt nr 81 z 15.07.1974 r. o przyjęciu eksponatów do zbiorów Państwowego Muzeum Sztuki BSRR.

Fot. 1. Chrystus Ukrzyżowany — rzeźba sakralna z kolekcji Wileńskiego Muzeum Białoruskiego im. Iwana Łuckiewicza, która była wykreślona z inwentarza zbiorów Muzeum Historycznego BSRR i przeznaczona do likwidacji. Obecnie znajduje się w kolekcji Narodowego Muzeum Sztuki Republiki Białoruś; fot. Aleh Likhtarovich [Алег Ліхтаровіч], 2011.

Fot. 2. Chrystus Zmartwychwstały — rzeźba sakralna z kolekcji Wileńskiego Muzeum Białoruskiego im. Iwana Łuckiewicza, która była wykreślona z inwentarza zbiorów Muzeum Historycznego BSRR i przeznaczona do likwidacji. Obecnie znajduje się w kolekcji Narodowego Muzeum Sztuki Republiki Białoruś; fot. Aleh Likhtarovich [Алег Ліхтаровіч], 2011.

Gierasimowicz [Пётр Герасімовіч]²⁵ i Iryna Pańszyna [Ірына Паньшына]²⁶. Nie mogli oni nie znać prawdziwej proveniencji i losów eksponatów. Co więcej, w dokumentach, w których pojawiały się dane z inwentarza zbiorów Państwowego Muzeum Sztuki — z wyjątkiem aktu przyjęcia, znajduje się informacja o tym, że obiekty te pochodzą ze zbiorów Wileńskiego Muzeum Białoruskiego im. Iwana Łuckiewicza.

Sam tekst ekspertyzy muzealnej, w oparciu o którą wydano zgodę na wykreślenie obiektów z inwentarza, wydaje się kontrowersyjny i bezpod-

²⁵ Kierownik Działu Sztuki Białoruskiej Państwowego Muzeum Sztuki BSRR.

²⁶ Zastępczyni Dyrektora ds. Nauki Państwowego Muzeum Sztuki BSRR.

Fot. 3. Chrystus Zmartwychwstały — rzeźba sakralna z kolekcji Wileńskiego Muzeum Białoruskiego im. Iwana Łuckiewicza, która była wykreślona z inwentarza zbiorów Muzeum Historycznego BSRR i przeznaczona do likwidacji. Obecnie znajduje się w kolekcji Narodowego Muzeum Sztuki Republiki Białoruś; fot. Aleh Likhtarovich [Алег Ліхтаровіч], 2011.

Fot. 4. Anioł — rzeźba sakralna z kolekcji Wileńskiego Muzeum Białoruskiego im. Iwana Łuckiewicza, która była wykreślona z inwentarza zbiorów Muzeum Historycznego BSRR i przeznaczona do likwidacji. Obecnie znajduje się w kolekcji Narodowego Muzeum Sztuki Republiki Białoruś; fot. Aleh Likhtarovich [Алег Ліхтаровіч], 2011.

Fot. 5. Anioł — rzeźba sakralna z kolekcji Wileńskiego Muzeum Białoruskiego im. Iwana Łuckiewicza, która była wykreślona z inwentarza zbiorów Muzeum Historycznego BSRR i przeznaczona do likwidacji. Obecnie znajduje się w kolekcji Narodowego Muzeum Sztuki Republiki Białoruś; fot. Aleh Likhtarovich [Алег Ліхтаровіч], 2011.

stawny. Decyzję o niecelowości zatrzymania rzeźb w zbiorach muzealnych podjęto na podstawie następujących stwierdzeń: zły stan zachowania, niedbałe wykonanie (słabe rzemiosło) oraz brak wartości historycznej i artystycznej. Oględziny tych obiektów muzealnych i zapoznanie się z ich losami pozwala na wyciągnięcie przeciwnych wniosków na temat ich cech estetycznych, stanu zachowania i wartości w ogóle. Wymienione rzeźby są typowym przykładem miejscowego rzeźbiarstwa białoruskiego i reprezentują różny poziom wykonania — od prymitywnego do profesjonalnego, a ich stan zachowania można zaś ocenić jako zadowalający²⁷. Ponadto fakt

²⁷ Oczywiście jest, że konserwację niektórych obiektów muzealnych przeprowadzono w Państwowym Muzeum Sztuki BSRR, ale nie odnaleziono żadnych dokumentów pozwalających ocenić stan zachowania dzieł przed i po konserwacji.

przynależności do kolekcji Muzeum im. Iwana Łuckiewicza, które samo jest fenomenem kultury białoruskiej, i znane pochodzenie niektórych obiektów mogą świadczyć o ich niewątpliwej wartości kulturowej i historycznej.

Do tej pory z 30 obiektów muzealnych, które wykreślono z inwentarza Muzeum Historyczno-Krajoznawczego, odnaleziono tylko 11. Znajdują się one obecnie w zbiorach Narodowego Muzeum Sztuki Republiki Białoruś. Jaki był los pozostałych 19 i gdzie są teraz — nie wiadomo. Nieznane pozostają również prawdziwe powody wyrejestrowania eksponatów z Muzeum Historyczno-Krajoznawczego, jak też przyczyny, dla których nie zostały one częściowo lub całkowicie zniszczone.

Kolejny etap usuwania eksponatów ze zbiorów Muzeum Historyczno-Krajoznawczego przypada na rok 1969. Tym razem chodziło o ponad 500 obiektów, z których 10 należało do kolekcji Muzeum im. Iwana Łuckiewicza. Podstawą decyzji, podobnie jak w 1960 roku, był brak wartości historycznej i artystycznej; przy niektórych przedmiotach zaznaczono, że są w złym stanie i nie nadają się do pokazywania na wystawach²⁸. Po wykreśleniu z inwentarza zostały one zniszczone lub przekazane do pracowni konserwatorskich muzeum, aby służyły jako surowiec do napraw innych obiektów. Zgodnie z wykazem załączonym do akt spalono wskazane 10 eksponatów pochodzących ze zbiorów Muzeum im. Iwana Łuckiewicza. Niestety nie ma opisu tych obiektów ani w aktach Muzeum Historii Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, ani Muzeum Historyczno-Krajoznawczego. Dysponujemy jedynie informacjami formalnymi, takimi jak nazwa, materiał i technika wykonania, co nie może wystarczyć do oceny wartości artystycznej czy kulturowo-historycznej jakiegokolwiek obiektu muzealnego. Niemniej są one jednak wystarczające, aby stwierdzić, że decyzją muzealników i za zgodą Ministerstwa Kultury zniszczono cztery ikony, figurę Chrystusa, gobelin, rysunek, godło stowarzyszenia studenckiego, wzory pasów białoruskich i drewnianą kaczkę, pochodzące ze zbiorów Muzeum im. Iwana Łuckiewicza.

Eksponaty likwidowano nie tylko w Muzeum Historyczno-Krajoznawczym. Dwie akcje usuwania obiektów ze zbiorów muzealnych (w tym z dawnej kolekcji Muzeum im. Iwana Łuckiewicza) odbyły się i w Muzeum Historii Wielkiej Wojny Ojczyźnianej — w 1962²⁹ i 1975 roku³⁰. W obu przypadkach komisja muzealna uznała, że łącznie 178 eksponatów (w tym 10

²⁸ ANMHRB, Akt z 6.08. 1969 r. o wyrejestrowaniu obiektów muzealnych w Państwowym Muzeum BSRR.

²⁹ ABPMHWWO, Akt nienumerowany z 25.12.1962 r.

³⁰ ABPMHWWO, Akt nr 973 z 31.10.1975 r.

pochodzących z Muzeum im. Iwana Łuckiewicza) nie ma wartości artystycznej, muzealnej ani historycznej. Przy czym pierwsza lista³¹ składała się wyłącznie z ikon z XVIII–XIX wieku, druga³² zaś — ze zdjęć, wyrobów fabrycznych, rysunków i ikon. Do zbiorów Muzeum Historii Wielkiej Wojny Ojczyźnianej w pierwszych latach jego istnienia rzeczywiście trafiło wiele przedmiotów niemających wartości muzealnej, historycznej ani pamiątkowej. Stąd bezsprzecznie potrzebny był przegląd zbiorów pod kątem usunięcia obiektów o niskiej wartości oraz zachowanych w złym stanie. Niestety dzisiaj nie można ustalić, czy działaniem racjonalnym było usunięcie 30 ikon i eksponatów z dawnej kolekcji Wileńskiego Muzeum Białoruskiego im. Iwana Łuckiewicza.

Podobne działania podejmowano także w Państwowym Muzeum Sztuki BSRR, ale nie miały one charakteru masowego. Prawdopodobnie można wytłumaczyć to tym, że akurat ta kolekcja muzealna od samego początku powstawała poprzez selekcję najcenniejszych eksponatów. Kiedy jednak decydowano o wyłączeniu jakichś obiektów ze zbiorów, czyniono to wówczas, kiedy miały być przekazane innym muzeom lub organizacjom. W tym kontekście warto przyjrzeć się dwóm dokumentom z lat 1969 i 1984. Zostały one sporządzone przez administrację Moskiewskiej Szkoły Artystycznej im. Pamięci 1905 roku [Московское художественное училище Памяти 1905 года] i zawierały prośbę do Państwowego Muzeum Sztuki o przekazanie obrazów zachowanych w złym stanie i o niskiej wartości artystycznej. Jak pisano, planowano wykorzystać je na zajęciach praktycznych Wydziału Restauracji Zabytków. Nie chodziło jednak o odrestaurowanie eksponatów i zwrot do kolekcji, ale wykorzystanie ich jako pomocy dydaktycznej. W Państwowym Muzeum Sztuki rozpatrzono dwa takie wnioski i Rada naukowa muzeum zatwierdziła listę przedmiotów, które były w złym stanie i nie stanowiły wartości artystycznej dla muzeum. W rezultacie we wspomnianych latach — 1969³³ i 1984³⁴ — przekazano 52 eksponaty, w tym 3 z dawnych

³¹ Lista została zatwierdzona przez Ministerstwo Kultury BSRR [dokument nr 494 z 15.11.1962 r.]. Zawiera 30 ikon, z których dwie (*Marek Ewangelista* i *Dwóch świętych*) pochodzą z dawnej kolekcji Muzeum im. Iwana Łuckiewicza.

³² Lista została zatwierdzona przez Ministerstwo Kultury BSRR (dokument nr 2–459 z dnia 20 października 1975 roku). Zawiera 148 pozycji, z czego 8 (3 ikony, 2 sztandary, rysunek, szalik i figurka konia z wosku) pochodzą z dawnej kolekcji Muzeum im. Iwana Łuckiewicza.

³³ ANMSRB, Akt nr 15 z 22.07.1969 r.: 38 eksponatów ze zbiorów Państwowego Muzeum Sztuki przekazano Moskiewskiej Szkole Artystycznej im. Pamięci 1905 roku.

³⁴ ANMSRB, Akt nr 14 z 21.03.1984 r.: 14 eksponatów ze zbiorów Państwowego Muzeum Sztuki przekazano Moskiewskiej Szkole Artystycznej im. Pamięci 1905 roku.

zbiorów Muzeum im. Iwana Łuckiewicza (dwa obrazy anonimowego artysty: *Portret Józefa Poniatowskiego* i *Burza*, oraz rzeźbę także nieznanego autorstwa). Dalsze losy tych eksponatów nie są znane.

Zakończenie

Porównując praktykę usuwania obiektów ze zbiorów w trzech opisywanych muzeach, można zauważyć, że wszędzie działały komisje ekspertów, które przytaczały standardowe powody: niską jakość dzieła lub brak artystycznego wykonania, brak wartości historyczno-muzealnej, zły stan zachowania. Są to typowe przesłanki formalne, które pozwalają na spisanie obiektu na straty i usunięcie go z kolekcji muzealnej. Brak zdjęć, opisu merytorycznego, poszerzającego opis formalny, wreszcie brak opinii konserwatorskiej o stanie zachowania zlikwidowanych obiektów nie pozwalają ocenić, na ile obiektywny i uzasadniony był ten proces. Dodatkowe wątpliwości budzi odnalezienie w zbiorach Państwowego Muzeum Sztuki BSRR obiektów wykreślonych z inwentarza Muzeum Historyczno-Krajoznawczego i z niezrzetelnym opisem ich proveniencji.

Teza, że niszczone przede wszystkim elementy kolekcji Wileńskiego Muzeum Białoruskiego im. Iwana Łuckiewicza, wydaje się nieuzasadniona. Mimo to trudno pozbyć się wrażenia, że relatywnie dużo tych obiektów poddano procedurze wyrejestrowywania ze zbiorów. Jednak należy także przyznać, że o ich losach wciąż albo nic nie wiemy, albo bardzo niewiele.

Bibliografia

Бядуля Змітрок

1920: *Памяці Івана Луцкевіча: у першыя ўгодкі смерці яго (20.VIII.1919–20.VIII.1920)*, Вільня.

Вітан-Дубейкаўская Юліяна

1994: *Мае ўспаміны*, Вільня.

Іванова Вольга

2022: *Беларускі музей імя Івана Луцкевіча ў Вільні — шлях да ліквідацыі*, „Номо Historicus”, s. 92–142.

Лабачэўская Вольга

1995: *Новыя звесткі пра зборы Беларускага музея імя Івана Луцкевіча ў Вільні*, „Спадчына”, nr 1.

Луцкевіч Антон

1933: *Беларускі музей імя Івана Луцкевіча*, Вільня.

Скалабан Вігаль

2004: *Лёс вернутых у Мінск каштоўнасцей*, „Голас Радзімы”, nr 22–25 z 17.06.2004.

2004: *Лёс каштоўнасцей Віленскага беларускага музея*, „Голас Радзімы”, nr 30–33 z 19.08.2004.

Шутовіч Янка

1995: *З успамінаў Янкі Шутовіча*, „Спадчына”, nr 1.

Bibliografia (Transliteracja)

Bâdulâ Zmitrok

1920: *Pamâci Īvana Luckeviça: u peršyâ ŭgodkì smerciâgo (20.VIII.1919–20.VIII.1920)*, Vil'nâ.

Īvanova Vol'ga

2022: *Belaruskì muzej imâ Īvana Luckeviça ŭ Vil'ni — šlâh da likvidacyi*, „Homo Historicus”, s. 92–142.

Labačëŭskaâ Vol'ga

1995: *Novyâ zvestkì pra zbory Belaruskaga muzeâ imâ Īvana Luckeviça ŭ Vil'ni*, „Спадчына”, nr 1.

Luckevìč Anton

1933: *Belaruskì muzèj imeni Īvana Luckeviça*, Vil'nâ.

Skalaban Vítal'

2004a: *Lës vernutyh u Mìnsk kaštoŭnascej*, „Golas Radzìmy”, nr 22–25 z 17.06.2004.

2004b: *Lës kaštoŭnascej Vilenskaga belaruskaga muzeâ*, „Golas Radzìmy”, nr 30–33 z 19.08.2004.

Šutovič Ânka

1995: *Z uspaminaŭ Ânki Šutoviča*, „Спадчына”, nr 1.

Vitan-Dubejkaŭskaâ Ūliâna

1994: *Mae ŭspamìny*, Vil'nâ.

Źródła archiwalne (ze skrótami)

BPA-MLiS: Białoruskie Państwowe Archiwum-Muzeum Literatury i Sztuki [Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва]:

Ф. 518, воп. 1, спр. 1012, арк. 3. Л.А. Луцкевіч *Да гісторыі Беларускага музея імя Ів. Луцкевіча ў Вільні*. 1978. Бел. мова.

Ф. 518, воп. 1, спр. 1018, арк. 9. Я. Шутовіч *Незабыўная скарбніца. Артыкул пра Беларускі музей імя Івана Луцкевіча ў г. Вільні*. 1971. Бел. мова.

ABPMHWWO: Archiwum Białoruskiego Państwowego Muzeum Historii Wielkiej Wojny Ojczyźnianej [Беларускі дзяржаўны музей гісторыі Вялкаяй Айчыннай вайны]:

Akt nienumerowany z 25.12.1962 r.;

Akt nr 973 z 31.10.1975 r.;

ANMHRB: Archiwum Narodowego Muzeum Historii Republiki Białoruś [Нацыянальны гістарычны музей Рэспублікі Беларусь]:

Pozwolenie Ministerstwa Kultury BSRR nr 153 z 5.04.1960 r.;

Akt wydania nr 559 z 2.04.1957 r.;

Akt wydania nr 322 z 20.01.1960 r.;

Akt nienumerowany z 6.08.1969 r. o wyrejestrowaniu obiektów muzealnych w Państwowym Muzeum BSRR;

Akt nienumerowany z 13.02.1960 r.

ANMSRB: Archiwum Narodowego Muzeum Sztuki Republiki Białoruś [Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь]:

Akt nr 81 z 15.07.1974 r. o przyjęciu eksponatów;

Akt nr 15 z 22.07.1969 r. o przekazaniu eksponatów;

Akt nr 14 z 2.03.1984 r. o przekazaniu eksponatów.

Dzmitry Monich

‘Permission for elimination’. The fate of the collection from the Vilnius Belarusian Museum named after Ivan Luckievič in the museums of the Belarusian SSR

The article discusses the situation of the collection coming from the Vilnius Belarusian Museum named after Ivan Luckievič in the museum collections of the BSSR. Based on a query conducted in the museum archives, the author presents the elimination process of the exhibits, expert opinions prepared by the museum staff to justify this necessity, and doubts concerning the objective approach to the research. The comparison of documents from different museums allowed to find out the fate of some exhibits after the elimination and to restore their origin story.

Keywords: Vilnius Belarusian Museum named after Ivan Luckievič, collection, elimination of exhibits, Belarusian SSR.